

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE GEVEN

MIJN ZIEL HEEFT U BEGEERD IN DE NACHT

Over de actualiteit van middeleeuwse spiritualiteit II

In het eerste artikel werd duidelijk, dat reeds in de Middeleeuwen zélf het besef van spirituele nood gewit werd. **Temidden** van veel duisters bestond er verlangen naar Licht van Boven dat de geestelijke duisternis verdrijven kon. Er waren lichtdragers in die donkere dagen.

Selfs onder de duysternisse des Pausdoms

Een soortgelijke nuancering treft men ook aan bij de vader van de Nadere Reformatie, Willem Teellinck (1579-1629). In zijn *Tweede Geestelijke Covranten* (1626) citeert Teellinck enkele malen de middeleeuwer De Clemangis. Op de eerste plaats noemt hij deze middeleeuwer een voortreffelijk man die in de dikke duisternis van het pausdom een boek over de verdorven staat van de kerk geschreven heeft. "Overigens beseft Teellinck wel, dat middeleeuwse spiritualiteit niet zonder meer aanvaardbaar was. Bat blijkt bijvoorbeeld ook uit de erenaam die Voetius aan Teellinck gaf: Een nieuwe Thomas à Kempis, maar dan een gereformeerde. Ook Voetius zelf laat zowel waardering als relativering merken: 'Onder het blinde Pausdom hebben selve dit weten te onderscheyden die eenichsins haer de practijcke der Godtsalicheyt heb-

ben willen bemoeyen.' en: 'Men heeft ghesien hoe selfs onder de duysternisse des Pausdoms soodanighe Practijck-scribenten (alhoe wel gebreckelijck onses oordeels) in weerden zijn gehouden geweest.' Daarop laat Voetius een hele rij middeleeuwers volgen, onder wie Rernardus, Bonaventura, Ruysbroeck, Tauler en Thomas à Kempis. Voor Voetius is verder duidelijk, dat hij selectief te werk gaat als hij middeleeuwse devoten citeert. Een andere nadere reformator, G. Udemans, haalt in een stichtelijk geschrift uit 1635 enkele pagina's uit Bernardus aan die hij inleidt als volgt: 'Wat nu Rernardus aengact/die in een seer verdorvene eeuwe gheleeft heeft/ontrent het jaer 1140/die heeft soo treffelijck van de onverdiende genade Godts geschreven/dat wy daer uyt connen oordeelen/dat God Almachtich oock in de meeste duysternisse/eenighe stralen van dese blinckende Sonne heeft laten schijnen/tot troost van sijne uytvercorene/die hy altydt gchadt heeft, ooc in de meeste verbijsteringhe.'¹⁴

Ten aanzien van de duistere Middeleeuwen bestond er onder protestanten in zekere zin kennelijk ruimte voor spirituele affiniteit. Hun oordeel hield zeker geen categorisch-veroordeling in. De actualiteit van middeleeuwse spiritualiteit hield voor hen wezenlijk meer in dan dat deze enkel maar functioneerde als negatief voorbeeld.

HOOFDARTIKEL

Mijn ziel heeft U begeerd in de nacht

F. van der Pol

UIT DE KERKEN

UIT DE SCHRIFT

ILicht voor de wereld

A. Scheringa

GEKNIPT VOOR VANDAAG

Onder Gods vleugels

KERKELIJK LEVEN

Openingen bij de vrijgemaakten, een nieuwe avontuurlijke weg?

W.G. de Vries

Gereformeerde liturgische

vraagbaak I

J.J. Dronkers

BOEKAANKONDIGINGEN

GELEGEN/ONGELEGEN

J. Kamphuis

BOEKBEPREKING

Meneer en mevrouw Job Zacharias Ursinus - meer dan alleen mede-opsteller van de Heidelbergse Catechismus

Martin Bucer - een vergeten

reformator

PERSSCHOUW

G.J. van Middelkoop

Vanuit de spirituele nood van onze tijd

Middeleeuwse spiritualiteit heeft ook vandaag iets actueel - Vanuit de spirituele nood van onze tijd worden middeleeuwse vormen van vroomheid van groot belang geacht. Zo werd de middeleeuwse mysticus Meister Eckhart geactualiseerd.¹⁵ In het Nederlandse taalgebied verscheen dit jaar een bloemlezing met teksten waarin Eckhart aanspoort tot verstillings, tot innerlijke leegte. Het werk is een vervolg op een eerdere bloemlezing met eveneens een selectie uit het werk van Eckhart.¹⁶ Het voorwoord geeft aan, dat deze voorman van de Duitse mystiek vandaag wordt herontdekt. De teksten willen de lezer voeren langs innerlijke pleisterplaatsen en ze reiken stof tot meditatie aan. Volgens de samenstellers nodigen ze nni uit het pad van de ineditatieve verinnerlijking te gaan.

Ook ten aanzien van de brabantse mysticus Jan van Ruusbroec en de Moderne Devotie is sprake van actualisering.¹⁷ In 1984 verzekerde de Nijmeegse hoogleraar A.G. Weiler dat wij niet ver van de Middeleeuwen af staan. Volgens hem is er ook nu een diep verlangen naar wijsheid, naar zingeving in wat Rij noemt een soms zinloos lijkend en verdord bestaan. Hongersnood, militaire terreur en dictatuur werpen immers hun schaduw over de wereld. Weiler prijst middeleeuwse gebedsteksten aan als medicijn voor een gesecculariseerde samenleving waarin mensen opnieuw op zoek zijn naar innerlijkheid van leven."

Hoogleraar Th. Zweerman sprak vorig jaar op een symposium over 'Franciscaanse spiritualiteit en haar relevantie voor de westerse mens'.¹⁸ Verder kreeg het boek over de heilige Franciscus van Helene Nolthenius enthousiast onthaal. Op haar studerkamer, uitkijkend op een park in Amsterdam-Zuid hangt op de kastdeur, naast haar bureau een portret van deze heilige. Hij voedert de vogeltjes. Moderne mensen hebben Franciscus uitgeroepen tot pa-

troon van de ecologen.²⁰ Het beeld van Franciscus wordt daarmee wel opgerekt. Wat hebben 7e de afgelopen decennia niet van hem gemaakt? Een welzijnswerker, een pacifist, een ecooloog, een oecuinccii; maar volgens Nolthenius, zelf een agnost, was Franciscus in zijn armoede-ideaal echt ccii oer-fundamentalist. Ondertussen is het boek van Nolthenius al aan de zevende druk toe.²¹ Het werk trekt ook niet-rooms-katholieken aan. Het wend aangehouden bij een ernstig zieke die euthanasie liet plegen. Het boek was uit diens banden gegleden en lag op het laken opengeslagen op de bladzijde waarop Franciscus' dood staat beschreven.²² Hier wordt het toch tijd het voor Franciscus op te nemen. Rij hem is 'vrijheid' iets anders dan die van de moderne zelfbepaling en menselijke autonomie. Hij wist zich onder een hogere wet te staan, de wet van de navolging van Christus.

Verlangen naar rituele troost, religieuze ervaring en meditatie

De voorbeelden rond Franciscus kunnen worden aangevuld met drie rond figuren als Hadewijch, Tauler en Scuse. De conclusie is echter telkens dat ze opgang maken. Deze middeleeuwen worden ingepast in de problematiek van onze tijd: de ontwikkelingsproblematiek, de milieuproblematiek en de sociale problematiek. Ze worden gelezen met het oog op een menswaardiger bestaan. Of - en dan betreft het de binnenkant die om aandacht vraagt - ze worden gelezen vanuit de behoefte naar een meer innerlijk leven; vanuit een verlangen naar diepe bevinding en ervaring. Teksten uit de middeleeuwse kerkelijke traditie ziet men als een impuls om in een gesecculariseerde maatschappij armoede aan religieus gevoel te overwinnen. Middeleeuwse geloofsbeleving, zowel kloosterdevotie als lekenspiritualiteit, wordt tot inspiratiebron voor wie vandaag de dag de nadruk leggen op moderne vormen van verinnerlijking. Men zoekt daarin iets van ontroering en rituele troost. Zoals rond het omgaan met de dood.

De literatuur over het beleven van sterven en dood in de vijftiende en vroege zestiende eeuw heeft de laatste jaren een grote omvang bereikt. En wie kent niet de verbeelding van het Laatste Oordeel waarvan iedere middeleeuwse kathedraal boven de hoofdingang getuigt? In steen gebeiteld de dag dat iedereen uit het graf opstaat, terwijl de wereld haar einde vindt en het oordeel ccii aanvang neemt. Het moment waarop de hokken van de schapen gescheiden worden. In onze moderne tijd leven toch vragen die als problematisch worden ervaren: wat gebeurt er met mij op het moment van sterven? Het Mozartjaar 1991 zette de *Dies irae* opnieuw in het middelpunt. De hoop en de angst, de schildering van de eindtijd-gebeurtenissen sluiten aan bij de beleving binnen de kloostermuren en de spirituele verwachtingen van eeuwen geleden.

De wereld van gisteren en die van vandaag komen soms op een onverwacht punt samen. Tijdens ons jaarlijkse uitje tnet de Kamper studenten van de ecclo-club (studie-

KERNREDACTIE

DR. W.G. DE VRIES (coörd.), DR. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE

OVERIGE REDACTIELEDEN

DRS. P. IER BOEK DRS. R. LUIJTEN, DRS. C.J. DE RIJSTER, PROF. DRS. H. VOLDMAN, PROF. DR. K. VOLINC

MEDEWERKERS

DRS. J.A. BOERSMA, J.M. DE JONG, A.JOH. KISJES, DRS. J. MESSELINK, DRS. J. SMELIK

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24, 8260 MT Kampen

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES

Uitgeverij Oosterbaan & Le Contre BV, Postrekening 406040 t.n.v. De Reformatie, Goos, Postbus 25, 4460 AA Goos, Tel. (01100) 15591

ABONNEMENT

f 84,75 per jaar; f 45,25 per halfjaar; studenten f 69,25 per jaar (binnenland) Buitenland f 143,50 per jaar (zeepost)

Een abonnement kan per n-aan4 ingaan, maar slechts eenzijdig worden uitlijkt twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn

Losse nummers f 1,85 (excl. porto)

ADVERTENTIES

Prijs f 2,45 per mm, Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen

ISSN 0165-5191

groep voor kerkgeschiedenis), dit keer naar Maastricht, brachten we kortgeleden een bezoek aan een klooster. Verscholen achter veel groen ligt in de tuin van het klooster de Beyart de oude kapel van het vroegere celledoersconvent. De kloosterkapel kreeg een eigentijds hergebruik. Naast de toegangsdeur bevindt zich in een muurnis nog steeds de tekst: 'Cogita mori', (Gedenk te sterven). In de nis zal de zandloper hebben gestaan, die de duur van de gebedsoefeningen bepaalde. In de gewelfveldet staan engelenfiguren afgebeeld en op de westmuur de populaire voorstelling van het Laatste Oordeel. De Christusfiguur zetelt en heeft het zwaard der gerechtigheid. Twee paar engelen met bazuinen hebben banderollen met spreken hij de hand: 'Staet op .. en coempt ten Orde!' en 'Gaet gij vermaledijde'. Vaag daaromheen zijn nog wat heiligen te zien. Het klooster werd kortgeleden gerestaureerd, ook de bovenverdieping boven de kloostergang. In het gebouw worden nu zondagsmissen gehouden, het is trouwkapel en verder vergaderruimte ingericht voor onder meer de beoefening van yoga. Op het moment dat wij daar binnenkwamen lagen er voor deze meditatie-techniek kleine matjes op de vloer.

F. van der Pol

¹⁴ W.J. op 't Hof in *Documentatieblad Nadere Reformatie*, XV-94 voor wat W. Teellinck betreft; voor Voetius daarop volgend XV-100; voor Udemans XV-98; voor Tichlerus XV-97.

¹⁴ Voor nadere reformator J. Tichlerus ping de actualiteit nog wat verder. In zijn prekenbundel over Hiskia uit 1636 schreef hij: 'Niemant ghelieve hem oock te belghen, dat ick uyt Pauselijcke Autheuren morale dinghen ghehaelt hebbe, want ghelijck een voorsichtich ende verstandich man. vindende een costelijcke pccrle in slijckerighe grondt, die selve opneemt, schoonmaect, ende tot sync behoerlijcke vercieringhe brengt: Alsoo neem ick mede uyt den slijck der pauselijcker dwalinghe, alle dat ons Christenen can tot salicheydt profijtich weken.'

¹⁵ Door Wolfgang Böhm reeds in 1980 in *Meister Eckhart heute en in 1983 door Jürgen Linnewende in Meister Eckharts Mystik. Zugang und Praxis für heute*.

¹⁶ A.C. Swierenga en B.L. Dijkmeijer (vert.), *Uit Stilte geboren, een vervolg op Eeuwigheid en stilte*.

¹⁷ Jos Widdershoven, *Het onvermoeide gebed. De actualiteit van de leer van Jan van Ruusbroec*. Emile Gemmeke, *Nieuwe beleving van de Devotio Moderna*.

¹⁸ In zijn inleiding op de *Getijden van de eeuwige Wijsheid naar de vertaling van Geert Grote*. Baarn 1984.

¹⁹ Zweerman gaf al een actualisering in de *bundel Franciscus, wegwijzer naar de ware vrijheid*.

²⁰ J. Groot Wassink, *Hedendaagse franciscaanse spiritualiteit: een handreiking aan ecologen*.

²¹ *Een man uit het dal van Spoleto (1988)*.

²² Interview met Nolthenius in *De Telegraaf*, 4 april 1992.

UIT DE KERKEN

BEROEPINGSWERK

Beroepen: te Bergentheim: E. Meijer te Enumatil.

Aangenomen naar: Enschede-Noord: J. Slotman te Heemse; Hoogkerk: M.H. de Boer te Gramsbergen; Zeeuwolde: T.P. Nap te Roodeschool.

Bedankt voor Ommen: J. Kruidhof te Drachten-Zuid/Oost.

De classis Dordrecht-Gorinchem heeft met goed gevolg geëxamineerd: drs. R. van der Wolf te Gees. Daarmee is Rij toegelaten tot het ambt van dienaar des Woords. Dr. Van der Wolf is beroepen te Alblasterdam en Nieuw Lekkerland.

E.C. Ouwejan – theologisch student met preekconsent – is verhuisd naar Molenstraat 8. 9721 KM Zuidwolde (Dr.). ☎ (05287) 3648.

ADRESWIJZIGINGEN ED.

Bergschenhoek * Diaconie: J. Voshol, Grote Beer 20, 2665 WL, ☎ (01892) 15240.

Enschede-Noord * Diaconie: J. Bakker, Steenweg 136, 7531 BZ.

Leerdam * Scriba: Th. van Dijk, Dimmerlaan 36, 4143 BT, ☎ (03451) 1X148, *Diaconie:* J. Bogerd, Laantje van Van Iperen 123, 4142 EP, ☎ (03451) 18420.

Mijdrecht * Scriba: M. Jansma, Burg. Van Trichtlaan 24, 3648 VH Wilnis, ☎ (02979) 72582.

Ridderkerk * Scriba: F. Driessens, Zwaluw 49, 2986 BH, ☎ (01804) 21517.

Schildwolde * Diaconie: A. Kaman, Schildwolderdijk 93, 9626 AK.

Vroomshoop * Boekhouder: G.W. Kamemans-Kolkman, Julianastraat 80, 7681 AR, ☎ (05498) 42310.

VERENIGINGEN

Vereniging van Geref. Kerkorganisten; secretariaat drs. J. Smelik, Akkerend 39, 9801 JR Zuidhorn, ☎ (05940) 7140.

Werkgroep Eredienst: secretariaat L. Sikkerna, Het Steen 10, 9861 RA Grootegast, ☎ (05946) 14305; contactpersoon plaatselijke werkgroepen: A. de Heer-de Jong, Meerdonk 16, 3823 AM Amersfoort. ☎ (033) 562340.

De Commissie Geestelijke Verzorging van de Geref. Patiënten in de Ziekenhuizen te Groningen, Helpman en Haren deelt mee dat ds. A. Duits begin deze maand gestopt is met zijn taak als ziekenhuispredikani, na een diensttijd van twintig jaar.

LICHT VOOR DE WERELD

En als iemand gezondigd heeft, wij hebben een voorspraak bij de Vader, Jezus Christus, de rechtvaardige; en Hij is een verzoening voor onze zonden en niet alleen voor de onze, maar ook voor die der gehele wereld.

1 Joh. 2 : 1, 2

Johannes heeft verkondigd, dat God licht is en op geen enkele manier met de duisternis verbonden. Die duisternis hoort niet bij de Here; het heeft z'n plaats in de schepping, die na de zondeval door die duisternis is ingesloten; de wereld moet het stellen zonder het licht, omdat ze zichzelf heeft uitgeleverd aan de machten van de duisternis.

Ja. Zo erg is het met de wereld. Het licht is uit en dat heeft tot gevolg, dat het leven in de schepping niet alleen in ademnood komt, maar zelfs verstikt. Waar het levenslicht niet meer schijnt, daar loopt het leven onherroepelijk uit op de dood. Alleen als het licht opnieuw begint te schijnen, is er redding mogelijk; alleen dan kan de wereld van de dood bevrijd worden.

Die verlossing ligt in Gods Hand; van Hem alleen is die verlossing te verwachten, zoals Hijzelf al beloofd heeft, direct na de zondeval. Het licht gaat niet voor altijd uit. De Here zal voor zijn gezalfde een lamp bereiden en zijn licht zal niet meer gedoofd worden (vgl. Ps. 132).

De Here neemt daarmee het initiatief om de wereld te verlossen. Hij geeft een licht in de duisternis en door dit licht verdrijft Hij die duisternis. Het licht komt in de wereld: Jezus Christus, de rechtvaardige.

Zo lief heeft God de wereld, dat Hij zijn eigen Zoon voor die wereld afstaat; zijn Zoon wordt de Zon, waardoor het leven opnieuw doorbreekt; door wie de macht van de dood wordt verbroken.

Voor de verlossing van je eigen leven zul je nu in dit zonlicht moeten staan. Johannes verwijst ons naar Hem. Wie gezondigd heeft en daarmee zichzelf in het donker heeft gezet, moet het licht weer opzoeken. Dat houdt konkreet in, dat je met je leven je onderwerpt aan het Middelaarswerk van Christus; dat je om zo te zeggen je leven neerlegt onder het kruis van Golgotha. Dat kruis waaraan Christus zijn lichaam heeft laten spijkeren en zijn bloed vergoten om ons met God te verzoenen. Die verzoening mag een mens ontvangen in de weg van het geloof; want alleen door het geloof mag je Christus kennen als je Verlosser. De Verlosser, die onze voorspraak is bij de Vader. Via Jezus mogen we onze hemelse Vader bidden; Hem

aanroepen in geloof en waarheid; want zonder geloof is het onmogelijk Hem welgevallig te zijn. Wie tot God komt, moet geloven, dat Hij bestaat en een beloner is voor wie Hem ernstig zoeken – Hebr. 11 : 6 –. Tot deze God mogen we naderen via Jezus Christus, de rechtvaardige. We mogen in zijn schaduw gaan staan. Het is de schaduw, die ons beschermt tegen het felle licht van Gods heiligheid; een licht, dat wij niet kunnen verdragen.

Maar nu Christus onze Voorspraak is – de advocaat, die voor ons pleit – en in onze plaats voor God gaat staan, nu mogen wij in de schaduw van Christus zijn licht ontvangen; Hij toont ons het liefelijk licht van zijn vertroostend aangezicht.

Zo wordt door Christus het leven verlost; het leven van allen, die in Hem geloven. En het werk van de verzoening heeft nu ook effect. Heel de wereld profiteert ervan. Maar hoe moeten we dit profijt zien? Wat is nu het gevolg van het lijden en sterven van Christus voor de wereld?

Johannes schrijft: Hij is een verzoening voor onze zonden en niet alleen voor de onze, maar voor die der gehele wereld.

Dat de verzoening met God door Christus gevolgen heeft voor je persoonlijk leven, daar zal niemand het moeilijk mee hebben. Ons leven staat in het licht; we moeten nu ook in dat licht verder.

Maar hoe functioneert nu het Middelaarswerk van de Here Jezus voor de wereld? Hoe is Hij het Licht voor de wereld? Voor een wereld, die zich nog altijd uitlevert aan de duisternis? Hoe kan Hij een verzoening zijn voor de zonden van de gehele wereld? We zullen op dit punt Gods Woord nauwkeurig moeten lezen; want voor je het weet, ga je met deze tekst aan de haal; je kunt er heel gemakkelijk van maken, dat alle zonden, die in de wereld worden begaan, worden vergeven; dat alle mensen door Christus' offer aan het kruis worden vrijgesproken door de Here. Maar dat staat er niet. De Bijbel tekent ons niet een leer van universele verzoening; toch willen sommigen dat vasthouden: alle mensen zijn met God verzoend; het licht van het leven is doorgebroken in deze wereld en nu mogen alle mensen, zonder ook maar één uitzondering, van dat levenslicht genieten. Het genot kan ieder ook naar eigen inzicht invullen; het maakt allemaal niets meer uit, want je bent verlost; Christus heeft alle zonden van de wereld verzoend. Ieder is in die wereld nu vrij om te leven, zoals hij of zij zelf wil. Ieder benut zijn eigen levensruimte zo optimaal mogelijk. En niemand doet je wat; je bent vrij in Christus.

Maar een dergelijke uitleg doet geen recht aan het evangelie van de verlossing; wie Christus ziet als de Redder

van alle mensen, gaat voorbij aan de waarheid van Gods Woord: God had de wereld lief. Daarom heeft Hij zijn Zoon gegeven, opdat een ieder, die in Hem gelooft, vrij-spraak zou ontvangen.

De Here stelt een duidelijke voorwaarde voor het ontvangen van het leven. Het is de voorwaarde van de onderwerping aan Hem en aan zijn Woord.

En allen, die in de wereld tot de erkenning komen dat hun leven niets waard is buiten het geloof in Christus en die gekruisigd; rij ontvangen van God vergeving van hun zonden; zij komen te staan in het licht van Gods vriendelijk aangezicht. En dan mogen zij genieten van het leven in een wereld, die van de totale ondergang gered is door Jezus Christus, die voor de wereld zijn leven gegeven heeft, tot eer van God.

A. Scheringa

GEKNIPT VOOR VANDAAG

ONDER GODS VLEUGELS

Ons hart moet steeds op zijn hoede zijn tegen het gevaar van alle innige mystiek, om het heilige van onze God stoffelijk op te vatten. God is een geest en elke poging om anders dan zuiver geestelijk nier onze God contact, gemeenschap en aanraking te zoeken, straft zichzelf. Maar hoe broodnodig het ook is, om de gemeenschap met uw God zuiver geestelijk te houden, geestelijk moet daarom niet verward worden met onwezenlijk, en juist dat is het helaas waarin zo menige ziel vervalt en waardoor rij verdort.

Wc zien dan aan wat voor ogen is, de natuur om ons heen, de blauwe hemel boven ons, rins eigen lichaam met onze eigen zintuigen, en dar alles is dan het wezenlijke, dat heeft vorm, lichaam en stof, dat is het grijpbare en het werkelijk bestaande. En afgescheiden en onderscheiden daarvan is dan wat we denken, wat we ons voorstellen, onze gedachtenwereld, een wereld zonder wezenlijkheid; cri het middelpunt van die onwezenlijke wereld is dan onze God. Een God die alleen in onze gedachten bestaat, en met Wie we ook alleen door ons denken gemeenschap kunnen hebben.

Dan kent men geen mystiek van het gemoed. Dan is er geen ervaren van Gods verborgen omgang. En van nabij God te zijn en te verkeren in zijn tent is voor de zelfgenoegzame ziel geen sprake.

Tegen dat gevaar nu protesteert in de Heilige Schrift alle diepe gemoedsleven, met name het zielsleven van psalmdichters en profeten. Zo hebben zij hun God niet bevonden. Hun God is bevonden een wezenlijk, een levend God te zijn, die tot hen nadert, die hen draagt op de armen van zijn eeuwige ontfermingen, een God wiens heilige gloed ze als een vuur in her merg van hun beenderen hebben voelen gloeien, een God bij wie ze vrede, rust en zielsverwarming hebben gevonden, als ze voelden hor ze schuilden onder zijn vleugels, en de nacht mochten doorbrengen in de schaduw van de Almachtige.

Die zalige vrede, die heilige rust, dat stil en kinderlijk vertrouwen, dat Gods uitverkorenen zelfs in het bangste gevaar hij hun God gevonden hebben, is niet de vrucht van redeneren, is niet de vrucht van uitredding, maar alleen de zoete vrucht van hrt toevlucht nemen tot de schuilplaats van de Allerhoogste, van het intiem omgaan met de Almachtige, van het kennen en genieten van het dicht nabij God te zijn.

Als u tot dusver van die gemeenschap met uw God veermeed was, moer u zich niet inbeelden, dat u plotseling uw schuilplaats in de schaduw van de Almachtige zoudt kunnen vinden, als ei. gevaar komt en alle mensenhulp u in de steek laat. Niet op het moment van nood vindt men om gered te worden Gods verborgen omgang, maar omgekeerd wie in stiller dagen Gndr verborgen omgang gevonden had, die kende de vleugels waar onder redding te vinden zou zijn. En die heeft, toen zijn ziel belaagd werd, rust en veiligheid onder de vleugels van zijn God gevonden.

Het is niet een hen zonder kuikens, die de vleugels uitbreidt voor wie hij haar schuilen wil, maar het zijn haar eigen kuikens, die ze zelf uitgebroed heeft, die ze kent, voor wie ze haai-leven wil wagen, die hulp en bescherming bij haai vinden.

En zo ook is het nier de schaduw onder de vleugels van de Almachtige. Het zijn de zijnen, die Hij roept en opwacht; her zijn zijn gekenden die Hij dekken wil mrt zijn eeuwige liefde. Wie onder de vleugels van zijn God thuis is, die zal in het uur van gevaar in de schaduw van de Almachtige vernachten.

Urt: A. Kuyper, 'Nabij God te zijn', 1908.

Wegens vakantie zal
volgende week
De Reformatie
niet verschijnen

OPENINGEN BIJ DE VRIJGEMAAKTEN, EEN NIEUWE AVONTUURLIJKE WEG?

In *Centraal Weekblad* van 3 en 10 juli j.l. schreef prof. dr. K. Runia een tweetal artikelen over bepaalde ontwikkelingen in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Hij deed dit op zijn eigen vriendelijke manier. De kern van deze artikelen heb ik in het opschrift samengevat: Hij signaleert 'openingen in het vrijgemaakte kamp' en is van mening dat de vrijgemaakten 'een nieuwe avontuurlijke weg' gaan. In doorsnee blijkt hij goed op de hoogte te zijn van wat onze kerken leeft. Geen wonder, want hij leest 'al jaren' het **Nederlands Dagblad**, dat hij een goed verzorgde, kleine maar volwassen krant noemt, met vaak interessante artikelen.

Doorgaande reformatie

In zijn eerste artikel wijst hij erop dat van het begin af de Vrijmaking als *reformatie* werd gezien. Maar men ging verder en zocht ook *doorgaande reformatie*, die het hele leven omvatte. Daarin komt de overtuiging uit dat wie 's zondags niet aan dezelfde avondmaalstafel kunnen zitten, in de week niet in christelijke organisaties kunnen samenwerken en niet mogen doen alsof deze kloof helemaal niet bestaat. Dit vloeit voort uit de overtuiging dat de kerk van Christus op elke plaats maar één adres heeft en dat zou dan de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) zijn. Daarmee wordt niet ontkend dat er ook gelovigen buiten de vrijgemaakte kerken leven, maar er kan op een bepaalde plaats slechts één kerk zijn.

Daartegenover meent prof. Runia een nieuwe ontwikkeling te kunnen signaleren, wanneer hij prof. dr. C. Trimp citeert die spreekt over 'gevaaren van krampachtigheid, introvertie, conservatisme, steriliteit, zelfgenoegzaamheid, Joodistische ijver of farizeïsche hoogmoed'.

Als tweede 'kroongetuige' voert hij prof. dr. J. Douma aan, die in 1979 schreef dat de kerk zeker een adres heeft en dat ieder verplicht is zich daarbij te voegen. Maar daarmee is volgens Douma nog niet gezegd dat de kerk

slechts één adres bezit. Toch blijven volgens Runia beiden heel dicht tegen de idee van de ene ware kerk aanzitten en hebben daardoor iets krampachtigs.

Een nieuwe generatie

Verder wijst prof. Runia erop dat er een nieuwe generatie in onze kerken is opgestaan en dat de historische afstand tot de Vrijmaking groter is geworden. De laatste jaren valt er zelfs kritiek op Schilder te horen. Zoals ook anderen wijst hij ter adstructie op het artikel van ds. H.J.D. Smit in het gedenkboek over K. Schilder, uit 1990, die betoogt dat Schilder, hoe diep men ook onder de indruk mag zijn van zijn 'diepste overtuiging dat de ware kerk als een eenheid op één plaats moet en kan optreden', te weinig rekening heeft gehouden met de gebrokenheid die er in deze wereld is als gevolg van de zonde. Hij is van mening dat Schilders standpunt niet houdbaar is. In dit alles ziet Runia verschuivingen optreden 'in het theologisch denken' en 'langzamerhand' ook een andere visie op het tot dusver strikt-vrijgemaakte karakter van de organisaties'.

Hij noemt daarvan twee duidelijke voorbeelden. Het GPV wil een 'royaler beleid' bij de toelating van leden die niet tot de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) behoren. Het *Nederlands Dagblad* biedt door Statutenwijziging nu ook de mogelijkheid voor andere dan vrijgemaakte journalisten om lid van de redactie te worden.

Runia juicht deze ontwikkelingen toe. Al is hij tegelijk van mening 'dat onze vrijgemaakte broeders en zusters hiermee een nieuwe en avontuurlijke weg gaan betreden'. Ze gaan nu de weg van de interkerkelijke samenwerking op. Hij ziet dat als grote winst. 'Hoe meer positief-christelijke krachten zich bundelen, des te meer invloed zullen ze kunnen uitoefenen in de samenleving'.

De schrijver van deze artikelen weet zich sterk op deze door hem zo geziene ontwikkelingen betrokken en eindigt zijn tweede artikel aldus: 'Het zal me benieuwen hoe het verder zal gaan en ik zal het dan ook met grote aandacht volgen'.

Feiten en conclusies

Het doet ons deugd dat hij zich zo sterk in het wel en wee van onze kerken heeft verdiept. In het algemeen kan ook gezegd worden dat hij correct bepaalde feiten heeft weergegeven. Of zijn conclusies echter juist zijn is een andere zaak.

Op één punt heeft hij zich in elk geval niet goed georiënteerd. Inzake de veroordeling van het gevoelen van ds. J. Hoorn door twee synoden schrijft hij: deze predikant trok de uiterste consequentie uit de gangbare kerkvisie en was van mening dat er in elke plaats maar één ware kerk kon zijn en dat alle andere kerken ter plaatse dus vals waren. Dat was niet de zaak. Hij werd veroordeeld vanwege zijn leer dat men buiten de ware kerk niet van gelovigen kan spreken, omdat men ze niet kan (her)kennen. Dat deze veroordeling onze kerken nu pas tot nadenken zou moeten dwingen over de vraag, hoe men moet staan tegenover medegelovigen die tot andere kerken behoren, is dan ook historisch onjuist. Sinds de Vrijmaking en met name sinds de synode van Groningen 1946 is nooit ontkend dat er gelovigen buiten de kerk leven. Deze synode deed immers een 'Getuigenis' uitgaan tot 'alle gereformeerde belijders van de Christus in Nederland' (*Acta*, art. 247). Maar daarom bleef de vraag des te meer actueel, hoe men over de verdeeldheid van deze gereformeerde belijders moest oordelen en met name over ongehoorzaamheden aanzien van het kerkvergaderend werk van Christus.

Het beroep dat prof. Runia op de hoogleraren Trimp en Douma doet als initiators van nieuwe en avontuurlijke ontwikkelingen in onze kerken schiet er mijns inziens dan ook volledig naast.

Het beroep op prof. Trimp

Wel heeft Trimp op de gevaren van starheid en farizeïsme gewezen, maar hij deed dit binnens het kader van de noodzaak van de doorgaande reformatie. In 1968 schreef hij daarover: de 'doorgaande reformatie' heeft niet de 'formatie' van de kerk bedreigd. Als we ons kerkelijk leven hadden voortgezet zonder verder te komen sinds de Vrijmaking van 1944, hadden we ons regelrecht naar de hoek van de zelfgenoegzame sekte begeven. 'Wij hadden ons gepresenteerd als een gereformeerde kerk, maar voor de opvoeding van de kinderen, de vorming der studenten, de beleving van onze politieke en maatschappelijke verantwoordelijkheid hadden we alles gelaten bij het oude en vertrouwde schema. Het schema van de interkerkelijke samenwerking.' Volgens hem zouden we dan de kerk een immoëtel instituut gemaakt hebben en de Vrijmaking gedegradeerd tot sektarisch conservatisme of pietistische zondagsvroomheid (C. Trimp, *Bevindingen, verzamelde opstellen*, Franeker 1992, bl. 32).

Laat prof. Runia mogen weten dat juist in het kader van de noodzaak tot doorgaande reformatie hij op de gevaren weer van ongeduld, krampachtigheid, groepsdiscipline enz. Maar wie dit kader vergeet zal Trimp niet verstaan. Nog onlangs schreef hij dan ook dat we in de eerste plaats ons mogen verwonderen over dit geheel van gereformeerde organisaties en ondernemingen. Hij herkent daarin het werk van Gods Geest. Tegelijk waarschuwt hij terecht tegen prestatie-denken en wetticisme. Maar eveneens waarschuwt hij tegen een meewarig naar dat gereformeerde organisatieleven kijken. Men mocht de vrucht van de Geest eens over het hoofd zien (*De Reformatie*, 2

mei 1992, bl. 589). Hij ziet het behoudend karakter van het vrijgemaakte kerkelijke leven niet als een steriel conservatisme. Er is verschil tussen behouden en behoudzucht. Maar zomin men een huwelijk schuwt vanwege het risico van een echtscheiding, moet men het gevaar van behoudzucht ter sprake brengen op het moment, waarop men de confessie als eendrachtsinstrument na een heet gevecht omhoog tilt en met nieuwe liefde zich door confessionele banden verbindt tot de dienst van God en aan elkaar. 'Dit is in 1944 gebeurd. Daaruit laat het zich verklaren, dat ook honderd jaar na 1592 de gereformeerde kerken nog publiek herkenbaar zijn in het Nederland van vandaag' (bl. 568).

Bij allerlei onderlinge nuance-verschillen zal prof. Runia daarin het front van de gereformeerde kerken, die zich sinds 1944 hebben vrijgemaakt van de sectarische binding door de synodaal gereformeerde kerken, tegenover zich zien staan.

De stille revolutie

Ik denk in dit verband aan het boek van dr. G. Dekker, *De stille revolutie; de ontwikkelingen van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1992. Hij citeert: 'De Gereformeerde Kerken zijn in nauwelijks meer dan een kwart eeuw zo diepgaand veranderd als ik in deze eeuw in de westeuropese hervormd/gereformeerde kerken nog nergens heb gezien'. Een citaat van prof. W. Berkhof dat Dekker als motto van zijn boek heeft gekozen. Daarvoor heeft de Heer van zijn kerk ons dank zij de Vrijmaking willen bewaren. Ik ontken niet dat de gevaren van secularisatie ook onze kerken bedreigen. Ik sluit me dan ook geheel aan bij de bespreking van dit boek door prof. dr. K. Veling in het *Nederlands Dagblad* van 20 juli j.l. dat een krampachtige reactie van onze zijde op deze deformationistische ontwikkeling niet het juiste antwoord is. Wie meent te staan, zie toe dat hij niet valt! Veling schrijft: Als er één ding belangrijk is, dan is het de gelovige aanvaarding van wat God ons in de Schriften heeft geopenbaard, een persoonlijk leven dicht bij Christus en een sterke overtuiging dat de kerk – het lichaam van Christus! – staat of valt met het onverkort belijden van haar Heer.

Graag sluit ik me aan bij het slot van zijn recensie: 'Laten bescheidenheid en ootmoed met het oog op de kerken en haar verleden niet belemmeren, dat we blij en trots zijn hij Christus' kerk te mogen horen. We vertellen elkaar vandaag de dag nogal eens dat we niet zelfgenoegzaam mogen zijn. Terecht. Maar hoe sullen de twintigers en tieners ook in de toekomst met vreugde kerklid zijn, wanneer de veertigers somber rondlopen en steeds verzuchten dat het in de kerk toch niet veel zaaks was...? Wie zou niet trots mogen zijn bij de gemeente van God te behoren?'

Het beroep op prof. Douma

Zie, op dit centrale front schiet Runia er volkomen naast. Hij geeft een enkel citaat van prof. Douma door uit het

gedenkbboek *Het vuur blijft branden* van 1979. Ik ben het met Douma eens dat de overtuiging dat er maar één kerk ter plaatse mag en kan zijn niet uit een rekenkundige of logische conclusie kan voortvloeien: Hier is te X een ware kerk, en *du*s zijn de andere kerken vals, onwettig (bl. 120). Dit herdenkingsjaar van 1892 kan ons daaraan alsnog herinneren; afgescheidenen en dolerenden hebben elkaar toch ook plaatselijk als ware en wettige kerken erkend en aanvaard. En daarbij waren Schrift en confessie de maatstaf, niet enige logica! Daarom valt het te betreuren dat prof. Runia niet meer van Douma heeft geciteerd, bijvoorbeeld: 'Daarom is het niet als vrijgemaakte specialité de la maison, maar als christelijke oproep aan te merken wanneer wij onze broeders en zusters buiten de gereformeerde kerken (vrijgemaak) voorhouden dat punt 1 op ons program van samenwerking moet zijn: het streven naar kerkelijke eenheid' (bl. 120). Even later gewaagt hij dan ook van onze kritiek op 'de gereformeerde gezindte' die in de status quo van 'tien keer gereformeerd' berust en zo onmachtig wordt aan de ene gereformeerde kerk te bouwen (bl. 122).

In een sterk betoog toont Douma aan dat *alle* artikelen van ons algemeen, onbetwift christelijk geloof in de synodaal gereformeerde kerken geloofend worden. Dat was in 1579. En nu, zo'n kleine 15 jaar later? Het is er alleen maar erger op geworden. Wat hij toen schreef, wil ik nu ook in de richting van prof. Runia opmerken: 'Wat wij als het ware geloof van de kerk uit alle tijden willen belijden, dat laat U los of dat laat U bestrijden, al of niet met lede ogen toezien dat duizenden het ware geloof, waardoor wij behouden moeten worden prijsgeven' (bl. 110). Wij weten dat ook prof. Runia dit met lede ogen aanziet. Maar het blijft ons een pijnlijk raadsel dat hij in zijn kerkgemeenschap kan blijven. Was het niet dr. Abraham Kuyper die de meeste moeite kreeg juist met zijn ethisch irenische vrienden, die hem in zijn strijd voor de reformatie van de kerk tegenstonden? Nee, de historie herhaalt zich niet, maar de lessen van de geschiedenis stellen ons te meer verantwoordelijk voor ons kerkelijk doen en laten. De door prof. Runia zo genoemde 'nieuwe en avontuurlijke weg' die hij onze kerken ziet gaan, is dan ook grotendeels een onbeduidend verschil binnen het ene front van de kerk.

Het GPV

Daarbij komt dat hij deze verschillen ook overschat. Wat het GPV betreft, het stelt liet lidmaatschap niet zonder meer open voor niet-vrijgemaakten. Het dienen confessionele belijders te zijn, die de vereniging van de gereformeerde belijders in één kerk *metterdaad* voorstaan. Nummer 1 op liet program van prof. Douma.

Wanneer dan ook prof. Runia het frappant acht dat ook de naam van oridergetekende in het *Nederlands Dagblad* is genoemd, die in 1970 geschreven heeft: 'Laat men tegelijk wegen zoeken om waar het kan en mag samen te werken op basis van de gereformeerde belijdenis voor concrete beginselpolitiek', laat hij een beslissend woordje

weg: 'tegelijk'. Want er ging aan vooraf dat ik schreef: 'Het zal dus zaak zijn nu onophoudelijk erop te wijzen, dat er geen oplossing komt en dat er geen uitzicht is op de langere duur, wanneer zij – de "bezwaarden" in de synodaal gereformeerde kerken – persoonlijk en gezamenlijk niet beginnen kerkelijk weer gezond te worden'. Dat aandringen op kerkelijke reformatie werd door het woordje 'tegelijk' verbonden aan welke samenwerking dan ook. Het stond en staat allemaal in het kader: 'dat de kerkelijke gezondwording nog de conditio sine qua non is voor gezonde beginselpolitiek'. En juist dit beslissend kader liet het ND weg en in navolging daarvan ook prof. Runia.

Het Nederlands Dagblad

Hij stelt wat het GPV momenteel voorstaat met de koerswijziging van het ND op één lijn. Mijns inziens ten onrechte. Dit blijkt wel uit het interview dat de eindredacteur van het ND, drs. J.P. de Vries, over deze koerswijziging gaf in *Koers* van 26 juni j.l.

Lange tijd werd in het ND de inening van K. Schilder hooggehouden dat confessionele trouw zichtbaar moet worden in het lidmaatschap van de ware kerk, waarvan men het adres aan de hand van art. 27 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis gemakkelijk weet te vinden. Maar volgens drs. De Vries heeft Schilder de verbinding tussen confessie en kerkkeuze wel heel sterk gelegd. 'Hij heeft te weinig de gebrokenheid van het leven door de zonde verdisconteerd, waardoor we verschillend oordelen over deze zaken. Je kunt niet in dit leven al eisen van volmaaktheid gaan stellen. Het zou wel mooi zijn als alle mensen die gereformeerd zijn ook in één kerkverband samenleven: het is ook je roeping eraan te werken, Maar het feit dat het nog niet zo is, mag voor mij geen reden zijn om met de rug naar anderen toe te gaan staan.'

Nu mag niemand met de rug naar anderen toe gaan staan. Maar dat is hier de zaak niet. Met een beroep op de gebrokenheid van het leven wordt de *norm* van de belijdenis inzake de kerk aan de kant geschoven. In art. 29 wordt ook over de kenmerken van de christenen gesproken: het geloof, het aannemen van de enige Heiland, het ontvluchten van de zonde enz. Moet men vanwege 'de gebrokenheid van het leven' deze *norm* dan ook maar ontkrachten? Ik neem zonder meer aan dat De Vries en vele anderen met hem daaraan niet denken. Wel zullen zij de even verder genoemde 'zwakheid' bij de gelovigen in rekening brengen. Dat geldt ook van de ware kerk. Ook zij kent zwakheden en gebreken. Maar dit tast haar kenmerken niet aan, want het zijn zwakheden *binnen* deze kenmerken, evenals bij de gelovigen.

Maar dat is geheel iets anders dan dat deze niet meer als maatstaf kunnen fungeren om het onderscheid tussen ware en valse kerk te kunnen zien.

We hebben al eerder op het betoog van Douma gewezen dat in volkskerken als de Nederlandse Hervormde Kerk en de synodaal Gereformeerde Kerken het hele Apostolicum op de tocht staat. Zou men dan journalisten mogen

aantrekken die door hun dagelijks gedrag dergelijke kolossale dwalingen gedogen en die zich met hun toezien daaraan schuldig maken?

Wij willen Schilder niet canoniseren. Maar we zijn wel van mening dat zijn hele levensstrijd als gereformeerd confessor hier verloochend wordt. Men heeft zich tegenover hem op Calvijn beroepen, maar het is van Calvijn meer dan bekend dat hij, bij enige tolerantie binnen de kerk tegenover dopers drijven, tegelijk geschreven heeft, dat hij zelfs de geringste dwaling niet toe zou laten.

Runia sprak over een 'avontuurlijke' weg ten aanzien van de ontwikkelingen in onze kerken. We zijn van mening dat hij niet alleen generaliseert, maar zich ook vergist in de kracht van het confessionele front van onze kerken.

Maar wat het ND momenteel voorstaat komt ons wel als een avontuurlijke weg voor en dan als een angstig avontuur.

Zeker, de kerken van Christus in deze wereld kunnen het stellen buiten bepaalde organisaties en organen. Daarvoor staat het Woord van God garant. Maar wanneer we, om met Trimp te spreken, in gereformeerde organisaties en organen in ons land het werk van Gods Geest mogen erkennen, dan valt het diep te betreuren dat er zijn die vanwege de gebrokenheid van het leven deze gave niet meer als een opgave zien, naar buiten en naar binnen. Aan wie veel is toevertrouwd, van hem wordt ook veel gevraagd.

W.G. de Vries

BOEKBESPREKING

MENEER EN MEVROUW JOB

De schrijfster is universitair hoofddocente bijbelwetenschappen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en schreef een proefschrift over het paradijsverhaal in Genesis. Op de flap staat, dat deze studie van het boek Job wordt gekenmerkt door een lichtheid en een vleugje humor die haar onderscheidt van de serieuze zwaarte die de meeste studies over Job kenmerkt. Daar nemen we nota van, want dat bepaalt inderdaad het karakter van deze studie waarin we o.a. een gezamenlijke brief vinden van de vrouwen van Noach en Job, 26. Misschien hebben we voor deze opzet niet altijd de goede antenne. Zo vatten we niet, waarom een katholiek van Job zal zeggen, 'dat is die vrome man die alles verliest', terwijl een protestant hem ziet als 'die opstandige man die in verzet komt tegen God omdat hij vindt dat zijn lijden onrechtvaardig is'. Ook begrijpen we niet goed waarom 'mevrouw Job' zo nodig in de titel moet. Zo zou er meer zijn te noemen, ook inhoudelijk. In Jobs roep om Goël ziet de schrijfster niet meer dan 'een laatste verzuchting', die zijn hopeloosheid onderstreept, 89. Uit het NT blijkt trouwens geen licht te vallen over dit boek. Verder wordt als intentie van het boek Job genoemd: een pleidooi voor de niet-enkelvoudige visie, die mensen én God noodzakelijk vrij laat. In dat verband wordt gesproken van 'de vele ambivalente woorden en beelden', die uitnodigen tot een 'meervoudige duiding', 154. We vragen ons af, of dat meervoudige niet te ver wordt doorgevoerd, soms ten koste van de duidelijkheid van de boodschap. Zo kun je de afsluiting van het boek Job (42 : 10-17), dat een happy-end genoemd wordt op drie 'totaal uiteenlopende' manieren lezen. Mogelijk heeft de verteller niets begrepen van de boodschap omdat het oude retributiebeginsel (wie goed doet, goed ontmoet) alsnog in ere wordt hersteld. Mogelijk is ook, dat hij het zo deed om dit boek in de Hebreeuwse bijbel opgenomen te krijgen, die nu eenmaal dit godsbeeld heeft. Maar het kan ook zijn, dat de verteller expres de vrijheid van God tekent door de wending in Jobs leven zo te tekenen als niemand had verwacht. Hierachter zit ook een bepaalde kijk op de inspiratie.

Rekening houdend met dit uitgangspunt, kan men leren van haar van deskundigheid getuigende exegese. De verdienste van dit boek zien we vooral in de uitleg van sleutelwoorden (zoals chinam en barak) die ons aan het denken zet, hetgeen ook geldt van de exegese op onderdelen.

C. Bijl

N.a.v.: Ellen van Wolde, Meneer en mevrouw Job, 166 p., f 27,50.

GEREFORMEERDE LITURGISCHE VRAAGBAAK I

Reklame

'Vraag het van Rongen'. Met die slogan adverteerde uitgeverij De Vuurhaak. Want De Vuurbaak heeft een liturgische vraagbaak uitgegeven. *Met al de heiligen* van ds. G. van Rongen is een rijke vindplaats voor allerlei liturgische aangelegenheden.

Tot nu toe bleef het in *De Reformatie* bij advertenties voor dit werk van Van Rongen. Helaas **kon** ik de recensie vanwege mijn gezondheid niet eerder **afronden**. Ook zonder deze recensie vindt een boek wel de weg naar zijn lezers. De publicatie van Van Rongen **vormt** daarop geen uitzondering. Maar zijn jongste werk **is** het waard om in dit blad ook op een andere manier dan **via reclame** voor het voetlicht geplaatst te worden.

Levenswerk

We kunnen gerust zeggen dat we in *Met al de heiligen* het levenswerk – op publicitair gebied – van ds. Van Rongen in handen hebben. Ruim 30 jaar geleden startte hij met **zijn** *schone* dienst. Het **betrof** hier studies over de gereformeerde liturgie. Dat boek is, zou je kunnen zeggen, uitgegroeid tot *Met al de heiligen*. Ds. Van Rongen studeerde en **publiceerde** over het verbond. Vruchten daarvan zijn meegenomen. Zijn schetsenbundel over de *Hebreeënbrief* **beweest** dat hij zich intensief met **dit** – liturgisch georiënteerde – bijbelboek heeft beziggehouden. Ook dit vinden we terug. En in die ruim dertig jaar bleef de studie in de titusgiek, getuige **het** behalen van de doctorale hul. **Ook** die studie is in zijn liturgiek verwerkt. Kortom: er zit geweldig veel werk en rijping in dit boek. Het is een felicitatie aan het adres van de schrijver **waard** dat hij het 76 ver heeft mogen brengen. En de dank is aan onze God dat **we** de vruchten van dit **levenswerk** mogen plukken.

Naar boven

Van Rongen verrast **ons** door onze blik in deel I niet eerst naar achteren te richten – het verleden in – maar naar boven. Nadenken over aardse liturgie begint in de hemel! Daar zijn heiligen (zowel engelen als mensen), daar is eredienst, en vooral: daar is Christus om zijn dienst te verrichten in het hemels **heiligdom**. Hij is bezig om op grond van zijn **bloed** en met behulp van zijn Geest zijn **koninkrijk** te realiseren. De hemelvaartsdag heeft een grote betekenis gehad voor de hemelse liturgie. Gestorven mensen en dienende engelen **loven** het Lam, dat in de

hemel troont. Zijn rijk **zál** immers komen. En in de strijd voor dat rijk staan ze met hun gebeden voor Christus. De hemelse eredienst rond Christus geeft **lof** en *strijd* te zien. **Die** hemelse eredienst is bepalend voor onze aardse eredienst. Heel ons leven is liturgie – dienst aan Christus. **Danktijd** voor zijn strijd! Die levensdienst vindt wekelijks hoogtepunt in de zondagse erediensten. Die erediensten zijn **dankdiensten** voor het werk van Christus. De lof speelt er daarom een eerste rol in. Maar ook de strijd, die we aan de kant van Christus voeren, hoort er aandacht in te krijgen.

Op deze manier krijgt de eredienst een bijzonder feestelijk En bemoedigend karakter. We moeten de lof zingen van de overwinnende Heer. In **onze** zorgen en **moeiten** worden we opgetild naar een sterke Held die voor ons strijdt. Bovendien worden we, net als de Hebreeën, **losgerukt** uit traagheid en lamlendigheid. Het is toch **vreselijk** ondankebaar om niet aan te sluiten bij en voort te trekken met zo'n Heer?!

Kortom: onze **zondagse** erediens: is verbondenheid met en antwoord op de hemelse eredienst. Onze aardse eredienst is **allereerst** een geschenk uit het **hemels** heiligdom. Het is daarnaast een antwoord waarnaar men in de hemel zit **uit** te kijken. Het is in één woord 'verbondsdienst'. Liturgie met al de heiligen.

Van Rongen wil door deze inzet en opzet een aantal dingen bereiken. We kunnen nu niet zeggen dat er uit de bijbel heel weinig op te maken is over de inrichting van de eredienst. Gebrek aan aandacht hiervoor doet Gods Woord tekort. Hij vindt in de gekozen opzet ook een geschikt middel om het eigen ik met zijn gevoelens niet in het middelpunt te **zetten**. De feestelijkheid van de eredienst wordt niet bepaald door mijn stemming, maar door Christus' werk. Wij hebben immers vrijmoedigheid – een vrijkaartje (vgl. p. 32) – om het hemels heiligdom binnen te gaan! In de **avondmaalsviering** is het feest van de bruiloft van het Lam al te horen. De **blik** in ons **gebed** wordt heel wijd. Onze liederen zullen moeten zingen van Gods verbond en koninkrijk.

Dit **gedachtengoed** moet naar de overtuiging van de schrijver meer bij ons gaan **leven**!

Het is duidelijk dat de schrijver hier een oer-gereformeerd uitgangspunt **formuleert**. Een **uitgangspunt** dat hem tijdens zijn leven duidelijker **voor** ogen is komen te staan. Hij **maakt** daarmee ontwikkelingen vanuit de dertiger jaren vruchtbaar voor de liturgie.

Normerende geschiedenis

In deel II (met deel I in één band gevoegd) wordt dan onze blik naar achteren gericht: een beschrijving van de liturgiegeschiedenis vanaf Christus' hemelvaart. Maar het is niet Van Rongens bedoeling om zomaar een historie van de eredienst te geven. Hij doet dit vanuit een bepaald oogpunt: hoe staan we vandaag met onze eredienst in gemeenschap met vroegere gelovigen?

Normerend is dan het Nieuwe Testament.

Gezien Christus' handelwijze is het niet verrassend dat aansluiting gezocht wordt hij tempel en synagoge. De nieuwtestamentische eredienst is, laat Hebreeën zien, vervulling van de oudtestamentische liturgie. Het synagogale onderwijs verdiept het inzicht in de tempelliturgie. Maar naars aansluiting is er ook verrijking, en dus: verandering. Uit het Nieuwe Testament. Daaruit zijn heel wat elementen van de eredienst op te diepen: gebed, lofprijzing, voorlezing, belijdenis van het geloof e.d.

Toch levert het Nieuwe Testament niet alleen losse liturgisch-elementen. De structuur van de apostolische brieven heeft veel weg van het verloop van samenkomsten in de apostolische kerk: groet, dankzegging, onderwijs, zegen. Die brieven worden immers voorgelezen in de erediensten! De gemeente van Korinte kende tweeërlei dienst: een Woorddienst en een avondmaalsdienst. Die laatste was wel een gemeenschappelijke maaltijd die uitliep op een avondmaalsviering.

Desondanks blijft veel onhelder. Een duidelijke orde van dienst geeft het Nieuwe Testament ons helemaal niet. Pas veel later kunnen we een vaste liturgie ontdekken. Dat neemt niet weg dat Van Rongen een kritische vraag aan ons voorlegt (p. 42): 'geven wij in onze erediensten wel voldoende plaats aan de aanbidding van God?' In de hemel wordt de Verbondsgod veel geprezen om zijn trouw en goedheid, zoals die ook in de verbondsgeschiedenis blijkt.

Herkenning

Uit oude christelijke geschriften blijkt, dat op en met deze nieuwtestamentische gegevens verder gebouwd werd. Woorddienst en avondmaalsdienst waren aanvankelijk gescheiden. 's Morgens de Woordverkondiging, 's middags het sacrament. Later werden ze één, maar toen werd de liefdemaaltijd wel losgehaakt van de avondmaalsviering. Belangrijk met het oog op onze verbondenheid met de oude christelijke kerk is de ontwikkeling van de offergedachte. Een verkeerde offergedachte misvormde immers de eredienst tot mis.

Van Rongen bestrijdt rooms-katholieke auteurs, die de offergedachte al aan het eind van de eerste eeuw signaleren. Het woord 'offer' valt dan wel. Jezus Christus wordt genoemd 'de Hogepriester van onze offeranden'. Maar dat is nog wat anders dan de offergedachte uit de mis als herhaling en actualisering van Christus' lijden. Bij het offer in de avondmaalsdienst dacht men aanvankelijk heel sterk aan het dankoffer van de gemeente. Christenen moeten toch hun hart en leven dankbaar offeren aan God?

Daarnaast bestond er het gedenken van Christus' lijden en sterven.

We zien dan wel dat dat gedenken terrein verliest ten opzichte van de offer-gedachte. Vanaf de derde eeuw krijgt Van Rongen grote bedenkingen hij de ontwikkelingen van de liturgie. De herkenning tussen ons en de gelovigen uit die tijd verdwijnt steeds meer. De gedachte van verandering van brood en wijn doet haar intrede!

Om het dankoffer van het eigen leven te kunnen brengen, bad men ook om kracht daarvoor. Men bad om de zegnende kracht van Christus' lichaam en bloed. Dan sluipt de gedachte binnen, dat door dat gebed brood en wijn veranderd worden. In het Oosten van de christelijke kerk blijft het bij die gedachte. In het Westen doet men nog een stap verder. Niet door het gebed maar door het zeggen van de instellingswoorden veranderen brood en wijn. We zien de liturgie zich in het Oosten anders ontwikkelen dan in het Westen. In het Oosten gaat het accent niet vallen op Christus' lijden en sterven, maar op vleeswording en (vooral) opstanding van Gods Zoon. Bovendien gaat men in de eredienst de heilsgeschiedenis naspelen. Daarbij beleeft men een sterke verbondenheid met de liturgie in de hemel. Dat naspelen van de heilsfeiten is vol van het Goddelijke. In de eredienst wordt dus iets hemels op aarde gehaald. Maar het is precies het omgekeerde van de Hebreeënbrief. Hebreeën leert ons dat wij op aarde deelnemen aan de liturgie, die zich in de hemel afspeelt. In de Oosterse kerk wordt de hemelse liturgie naar de aarde gehaald en daar met de aardse verhanden. Hier is de herkenning wel erg ver weg!

Westen

Net als in het Oosten groeide in het Westen de liturgie uit tot een welomschreven eredienst. Ook hier ontwikkelden zich offergedachte en transsubstantiatie-gedachte in een verkeerde richting.

Ambrosius van Milaan heeft een belangrijke impuls gegeven aan de transsubstantiatieleer. Uiteindelijk werd deze leer vastgelegd in 1215, maar ook al voor die tijd was het dé leer geworden.

Bij de vastlegging van de Westerse liturgie heeft paus Gregorius de Grote (ong. 600) een belangrijke rol gespeeld. De zogenaamde Romeinse liturgie werd op den duur de enig geldende. Vreemd genoeg is dat niet aan de invloed van Rome te danken. Na Gregorius kwamen er pausen met weinig liturgische belangstelling. Keizer Karel de Grote had die aandacht wel en voerde de Romeinse liturgie in voor het zijn rijk. Vanuit het Frankische Rijk kwam de Romeinse liturgie weer naar Rome. Daar kwamen ook weer pausen met liturgische belangstelling.

De definitieve afsluiting van de liturgische ontwikkelingen vonden plaats op het Concilie van Trente (ong. 1550). Als gevolg daarvan verscheen het zogenaamde Missale Romanum, een misboek dat bijna door heel de kerk gebruikt moest worden. Pas door het Tweede Vaticaanse Concilie in de zestiger jaren van onze eeuw kwam er verandering in deze liturgie.

In een apart hoofdstuk **beschrijft** Van Rongen de verschillende onderdelen van de Romeinse Mis. De bedoeling hiervan is om te laten zien hoever deze liturgie was afge- raakt van de oudchristelijke, **te** waarderen liturgie. In een vergelijking toont hij dat ook aan.

Ik noem twee dingen uit die vergelijking. De Woordver- kondiging blijkt zwaar ondergewaardeerd. Het volharden hij het onderwijs van de apostelen (Hd. 2 : 42). eerder ge- noemd en minstens zo belangrijk als het breken van het brood. is flauwtjes bewaard gebleven. Bij het Sursum Corda hoeft men niet meer het **hart** tot in de hemel te ver- heffen, zoals in de oudchristelijke liturgie. maar men mag blijven steken bij de omhoog geheven hostie. Daar is Christus immers in aanwezig! 'Het verband tussen he- melse en aardse liturgie is bij Rome verbroken. Dit ver- schil typeert de diepe deformatie in leer en liturgie!' (p. 88).

Reformatie

Reformatie is geen revolutie. Van Rongen zegt dit keer op keer. Dat is niet verbazingwekkend. In navolging van Calvijn wil hij laten zien **dat** onze gereformeerde liturgie verbondenheid heeft én moet hebben met de eredienst van de oude christelijke kerk.

Reformatie is geen revolutionaire nieuwbouw. Daarom is het ook niet zo dat iemand **als** Calvijn op een leeg, wit stuk papier een volstrekt nieuwe liturgie ontwierp. Refor- matie betekent hervorming, vernieuwing. We moeten Calvijn zien staan tegen de achtergrond van de Middel- eeuwen.

De Romeinse Mis had niet het alleenrecht in de Middel- eeuwen. Voor de gereformeerde eredienst zijn twee 'pro- testliturgieën' – in die richting typeert Van Rongen ze – van belang.

De ene is de zogenaamde 'Gemeindekommunion'. Dat was een avondmaalsliturgie uit het Duitse taalgebied. Zo- als de naam al zegt was het de bedoeling om van de ge- meente in plaats van toeschouwer (zoals in de mis) deel- nemer te maken. Ons avondmaalsformulier toont duidelijke verwantschap met de gang van zaken in deze liturgie. Of deze vorm van eredienst een teruggrijpen was op de oude christelijke kerk. kan niet achterhaald worden. Dat is wel het geval met de andere inrichting van de ere- dienst: de zogenaamde 'preekdienst' of 'pronaus'. Karel de Grote – dezelfde die (onbewust) bijdroeg aan de al- leenheerschappij van de Romeinse Mis! – vond vanwege de kerstening van zijn rijk het preken heel belangrijk. In die preken moest maar teruggegrepen worden op de oudchristelijke kerkvaders! Deze verbinding wordt ook gelegd door iemand die de preekdienst uit de late Middel- eeuwen voor ons **beschrijft**, een zekere Sargant. Inmid- dels was de predikdienst uit de mis losgemaakt en een zelfstandig geheel gaan vormen. Sargants boek verscheen in 1502.

Omdat het Van Rongen om de gereformeerde eredienst gaat, vraagt hij veel aandacht voor Calvijn – al worden andere reformatoren niet vergeten. Wie bijvoorbeeld

mocht denken dat Zwingli het avondmaal enkel als een gedachtenismaaltijd zag, vii'dt de schrijver niet aan zijn kant. Van Zwingli kunnen we leren dat **het** avondmaal een feest is!

Maar Calvijn krijgt in een apart hoofdstuk aandacht. 'Heel liet liturgische werk van Calvijn kan in het kort worden **getypeerd als een** poging om de kerk in haar litur- gie terug te zetten in het spoor van de vaders. 'De titel van de Geneefse liturgie uit 1542 laat dit duidelijk zien: ze eindigt met de woorden: "selon la coutume de l'Egli- se ancienne", naar de gewoonte van de oude kerk' (p. 106).

Calvijn heeft al *vroeg* zijn liturgische ideeën op tafel ge- legd: wekelijkse **avondmaalsviering**, gemeentezang en een orde van dienst. Die orde van dienst is later wel ver- rijkt met andere elementen, maar **in** opzet niet veranderd. Calvijn is vrij zelfstandig in zijn vormgeving van de ere- dienst. Van Rongen stelt dat Calvijn en Bucer veel paral- lele ideeën hadden, maar dat Calvijn niet afhankelijk is van Bucer. In Genève kon Calvijn ook tijdens zijn tweede verblijf niet al zijn opvattingen gerealiseerd krijgen. Maar hij heeft daar veel betekend voor de reformatie van de li- turgie.

Liturgie in (de) Nederland(en)

Calvijns liturgische ideeën belandden ook in ons land. Via Londen en de Palts! Uiteindelijk kwam via het kerk- boek van Datheen – 'het eerste gereformeerde kerkboek in de Nederlandse taal' (p. 121) – Calvijns invloed bij ons terecht. Datheens kerkboek bevatte geen uitgeschreven li- turgische orde, maar **wel** veel duidelijke bouwstenen daarvoor. Van Rongen laat zien hoe de verschillende 'Nederlandse' synodes daarmee omgingen. Het is een heel interessante geschiedenis tot en met 1619! Dan is er wel een officiële orde van dienst naar Datheen, maar geen officieel vastgestelde.

De vaart waarmee de liturgiegeschiedenis wordt doorge- nomen neemt toe. Ook Van Rongen ziet zich voor wat betreft de laatste vier eeuwen gedwongen zich tot hoofd- lijnen te beperken: voornamelijk tot de (gereformeerde) orde van dienst.

Tot aan 1975 is dat trouwens een beschrijving van het verval: 'de hele orde-van-dienst zoals die van Calvijn via Datheen in de Nederlanden was geïntroduceerd, werd door elkaar gegooid: (p. 131-2). Ondanks een liturgische opleving uit het begin van onze eeuw bracht de Generale Synode van Middelburg 1933 geen verbetering in de ont- stane situatie. Er was alleen verlies! Van Rongen ver- klaart zich hier – en elders – een verklaard tegenstander van Middelburg 1933. Het is meer een orde van de psy- chologie dan van de Schrift.

Herstel kwam er pas in 1975. De Synode van Kampen ging weer terug naar Calvijn en naar de vroege christelij- ke kerk. De orde van Middelburg werd gehandhaafd 'om een soort overgangstijd te scheppen' (p. 142).

Maar ook Kampen 1975 is nog niet Van Rongens ideaal. Reformatie is niet alleen teruggrijpen naar de waarheid.

Het is ook ontwikkeling, gevaed door de waarheid. Daarom levert hij in deel III (uitgegeven in een aparte band) een dwarsdoorsnede van de gereformeerde liturgie. Gingen we in deel II heel de geschiedenis door vanaf Christus, in deel III worden de verschillende onderdelen van de eredienst besproken.

Tussenbalans

Eerst is het tijd voor een tussenbalans. Tot nu toe heb ik de hoofdlijn van het besproken boek doorgegeven. Met de nadruk op hoofdlijn. Van Rongen is een man met aandacht voor het detail en met kennis van het detail. Tal van bijzonderheden en fijne puntjes zijn uit dit boek op te dicpen. Dat maakt dat het niet een gemakkelijk leesboek is. De analytische kant is duidelijk de sterkste kant van de schrijver, waarmee ik overigens allerminst wil beweren dat de compositie te wensn overlaat. Ook de typografie levert naar mijn smaak geen positieve bijdrage aan de leesbaarheid. Het is meer een studieboek dan een leesboek en misschien nog meer een naslagwerk. Zo heeft de schrijver het trouwens ook bedoeld en adverteert de uitgever ermee. Zonder noten te gebruiken wordt heel veel verantwoord en merk je dat de schrijver vanuit een grote deskundigheid spreekt. Hij heeft hierbij ook het oog gehad op het gewone gemeentelid. Of dat ook werkelijk bereikt wordt, is voor mij een vraag. maar valt wel te wensen. Het doorzettingvermogen wordt beslist beloond! Uit de beschreven hoofdlijn is gebleken, dat we van Van Rongen een belangrijke, gereformeerde en fundamentele publicatie over de liturgie ontvangen hebben. Mede dankzij de zorgvuldige aandacht voor het detail! Het enthousiaste 'Ten geleide' van prof. dr. C. Trimp onderstreept het belang van deze publicatie. Dit geschenk kunnen we niet werkloos in onre handen houden. Vooral deel III zal dat duidelijk maken.

J.J. Dronkers

N.a.v.: ds. G. van Rongen, *Met al de heiligen*, Liturgie in Hemel en op Aarde I/II, Barmveld z.j.

BOEKAANKONDIGINGEN

Informatieboekje voor de Nederlands Gereformeerde Kerken 1992

Onder redactie van ds. K.H. de Groot verscheen opnieuw het informatieboekje voor de Nederlands Gereformeerde Kerken. Uit het gebruikelijk Jaaroverzicht spreekt bezorgdheid: 'Van verschillende kanten koinen verontrustende signalen. Wij ontkomen niet aan de geest van de tijd. Dat is de Feest van het individualisme. Het beslissende is dan niet meer, wat wij samen als gemeente willen doen. Kleine groepen gelijkgezinden gaan het uitmaken en heersen over de meerderheid, die za vaak het zwijgen ertoe doet. Wij zijn vuurbang voor een nieuwe scheuring: voor het dreigen van hen die zeggen, dat zij opstappen, als aan hun wensen niet wordt voldaan. Ook in de kerk neemt de agressie toe. Niet handtastelijk, maar wel geestelijk' (154).

Het aantal leden van deze kerksteeg in 1992 tot 29.598, waaronder ook leden uit een gecombineerde gemeente Nederlands gereformeerd/christelijk gereformeerd zijn geteld.

N.a.v.: *Informatieboekje voor de Nederlands Gereformeerde Kerken 1992*, onder redactie van ds. K.H. de Groot. Uitg. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam. Prijs f 15,30.

Jaarboek 1992 van de Christelijke Gereformeerde Kerken

Dit Jaarboek verscheen onder redactie van ds. H. van der Schaaf, ds. J.C.L. Starreveld en ds. H.J.Th. Velema. Het Jaaroverzicht werd verzorgd door ds. Van der Schaaf. Ook bij hem vallen, evenals in het boven besproken Informatieboekje, verontrustende geluiden te horen, 'Op de najaarsconferentie voor ambtsdragers werd door een forumlid de opmerking geplaatst dat een kerkeraad het recht heeft om tot heil van de gemeente de kansel voor christ. geref. predikanten gesloten te houden. Deze argumentatie "tot heil van de gemeente" liegt er niet om. Terecht "censureert" zo'n kerkeraad de bewuste predikanten. Niet enkel heeft hij daartoe het recht maar wat méér is de verplichting! Maar laat de kerkeraad dan ook de kerkelijke stormbal hijsen, want de gewraakte prediking is eveneens voor de eigen gemeente van de predikant fataal. niet tot heil. We kennen toch geen verschillende soorten heil? De verschillen liggen dan niet meer binen de wettige ruimte van Schrift en belijdenis' (259).

Het ledental van deze kerken liep terug met 1992 tot 75.765.

N.a.v.: *Jaarboek 1992 van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland*, Uitg. Van Brummen/Buijten & Schipperheijn, Amsterdam. Prijs f 15,40.

Wie zijn wij?

Van de hand van ds. J.H. Velema verscheen een boek van

VAN RIETSCHOTEN		
BOEKHANDEL	KANTOORVAKHANDEL	KANTOORINRICHTING
Boekhandel Kantoorvakhandel Kantoorinrichting	Kelzerswaard 8, Rotterdam Kelzerswaard 73 Gebroken Meeldijk 123, Barendrecht	Tel. 0104820488 Tel. 010-4821365 Tel. 01806-19744
Faxnr. 010-4793699, Rotterdam	Faxnr. 01806-21165, Barendrecht	

210 bladzijden inet informatie over en kijk op de Christelijke Gereformeerde Kerken. In 1947, dus 45 jaar geleden, verscheen in het toenmalige ds. H. Janssenfonds het boekje *Wat is Christelijk Gereformeerd?* In het zicht van het honderdjarig bestaan van deze kerken is dit boek opnieuw hewerkt, toegespitst op de huidige kerkelijke situatie.

Het is ds. Velema wel toevertrouwd informatie over zijn kerken te geven. Jaren lang heeft hij daarin een centrale rol vervuld. Het is hem blijkbaar niet toe te vertrouwen juiste informatie over de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) te geven. De kwalijke informatie die hij op bl. 156 verschaft maakt het noodzakelijk daarop breder terug te komen. Dat zal binnenkort door een van de redacteurs van ons blad dan ook gebeuren.

Laat ik de karikatuur-tekening even mogen doorgeven: *'Gereformeerd (Vrijgemaakt)*. Het woord toeëigening wordt nici gebruikt, want de verbondsgemeente deelt in het heil; de toeëigening is algemeen voor de gemeente; waar gepreekt wordt, wordt het heil toegeëigend zonder meer; **tic** toeëigening van het heil heeft vooral betrekking op het chrisielijk leven'.

Zoveel zinnen, zoveel misverstanden. Men staat versteld dat een dergelijke mistekening in kerkelijk Nederland mogelijk is.

N.a.v.: *Wie zijn wij? Plaats van – informatie over – kijk op de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland*. Uitg. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam. Prijs tot en met 1992 f 24,50.

W.G. de Vries

GELEGENIONGELEGEN

Het ND kiest *nieuwe koers*

Statuten-wijziging

Het *Nederlands Dagblad* van zaterdag 13 juni bevatte op de voorpagina de mededeling dat de statuten van dit blad herzien waren.

Tot nog toe was bepaald dat de redacteurs van de krant 'belijdend lid moeten zijn van een Gereformeerde Kerk (vrijg.)'.

Dat is nu geworden, dat de redacteurs

'a) moeten instemmen mei de Heilige Schrift en de drie Formulieren van Eenheid;

b) lid moeten zijn van een kerkgemeenschap die de drie Formulieren van Eenheid als grondslag van haar belijden aanvaardt'.

'Daarnaast (zo deelt het bestuur samen met de raad van commissarissen van Nedag-beheer mee) vloeit uit de organisatorische structuur van de redactie voort dat de redacteurs bereid moeten zijn zich te schikken naar de leiding van de hoofdredactie, die verantwoordelijk is voor het handhaven van het gereformeerd karakter van de krant.'

Op verzoek van bestuur en raad van commissarissen heeft de hoofdredactie in hetzelfde nummer van deze krant een toelichting op deze wijziging van de statuten gegeven onder het (geruststellende) opschrift 'Statuten gewijzigd, identiteit gehandhaafd'. Dit artikel bevat onder meer de mededeling dat de hoofdredacteur wordt benoemd door het stichtingsbestuur 'als de rechtsopvolger van de oprichters van de krant'. En dan volgt: 'Dat college bestaat en zal blijven bestaan uit leden van de Gereformeerde Kerken'.

Ingrijpende koersverlegging

Het kan duidelijk zijn, dat deze Statuten-wijziging van uitzonderlijk grote betekenis is voor het *Nederlands Dagblad* zelf, maar ook voor heel de kerkgemeenschap, waaruit het ND is voortgekomen,

Men kan wel zeggen: een krant is de kerk niet. Op een krant abonneer je je en bevalt je die niet langer, dan zeg je je abonnement op. Zo één van de reacties door het ND in hetzelfde nummer gepubliceerd. En her is *wáár!* Krant en kerk zijn wel eens teveel geïdentificeerd. Hij voorbeeld als in het ND – vroeger – een keer te lezen stond bij het opsommen van de ons geschonken rijkdom: 'wekelijks hebben we de prediking en dagelijks het ND' of woorden van **gelijke** strekking. Daartegenover doet de nadruk op het onderscheid tussen kerk en krant weldadig nuchter aan. De krant is uit de kerk en haar reformatie geboren. Niet andersom!

Dat neemt niet weg dat de ingrijpende koerswijziging van het ND wel van veel betekenis is, voor onze gezinnen, voor heel onze samenleving.

We hadden als gereformeerde gemeenschap van na de Vrijmaking een dagblad. We hebben het niet meer. Uit het kerkelijk Handboek kan in de afdeling Bladen het daar als eerste vermelde blad *Nederlands Dagblad/Gereformeerd Gezinsblad* verwijderd worden. Een Oudejaarsnummer van het ND met heilwensen naar de kerken gecordend – niet zonder grote bate voor het ND! – is niet meer goed voor te tellen. We zijn een blad kwijt, waar ons

volk met liefde voor geofferd en veel voor gebeden heeft. Heel de weg van het Gezinsblad van het woonhuis van Jongeling in Groningen náár Barneveld is ook een weg van monumenten van liefde en offerbereidheid van wie vandaar; in diezelfde krant als 'de vrijgemaakte-gereformeerden' aan het publiek worden voorgesteld.

Deze weg van wederzijdse genegenheid van het hart is ten einde. Geen wonder dat bij dit einde de emoties loskomen! Die komen ook niet tot rust door een artikel 'Statuten gewijzigd. Identiteit gehandhaafd', waarmee de hoofdredacteur van het ND op verzoek van het Stichtingsbestuur de Statutenwijziging heeft begeleid. De vraag is juist of de overgang van een gereformeerd dagblad naar een interkerkelijke krant kan worden voltrokken (zoals definitief door de wijziging van de Statuten heeft plaatsgevonden) *zonder* verlies aan of zelfs verandering van identiteit.

Omdat de beantwoording van die vraag voor ons gemeenschappelijk en persoonlijk leven van grote betekenis is, daarom gaan we nog breder in op deze koerswijziging.

Maar het zal goed zijn *vanwege* de grote belangen, die hier aan de orde zijn, onze emotie te beheersen en in nuchterheid stand van zaken op te maken: wat hebben wij van het ND blijkens de wijziging van de Statuten te verwachten?

Duistere formulering

De wijziging betreft de bepaling dat redacteurs 'belijgend lid moeten zijn van een Gereformeerde Kerk (vrijg.)'.

Dat is nu geworden: redacteurs moeten a) 'instemmen niet de Heilige Schrift en de drie Formulieren van Eenheid' en b) moeten 'lid zijn van een kerkgemeenschap die de Drie Formulieren van Eenheid als grondslag van haar belijden aanvaardt'.

We zullen er goed aan doen deze formulering serieus te nemen! Er wordt hier niet losjesweg geformuleerd. De formulering is na ernstig beraad gekozen door de mannen van het Stichtingsbestuur, is door de commissarissen aanvaard en is uiteraard tot stand gekomen niet zonder advies en inspraak van de hoofdredactie. Het betreft hier allen broeders aan wie, zeker in gemeenschappelijk beraad, niet onzegd kan worden dat men grote deskundigheid heeft óók in het wikken en wegen van de termen.

Daarom lijkt het me niet juist te doen alsof de grote, allesbeheersende vraagstelling zou zijn: moet de krant gesloten blijven of open worden? Ik kan met die formulering trouwens helemaal niet uit de voeten. Om allerlei redenen is het volstrekt ongewenst zich door een dergelijke vraagstelling te laten beheersen. Bij het dan dat men vóór of *tegen* de door het ND gekozen koers is. We kunnen ons beter aan de officiële formulering houden. Die is al moeilijk genoeg!

In de eerste plaats valt op dat redacteurs geen belijgend lid meer behoeven te zijn. Dat lijkt ineens voor een gereformeerd dagblad een roekeloze verkorting van de voorwaarden, waaraan men in de leiding van de krant moet voldoen.

En in de plaats daarvan is gekomen de eis: 'instemmen met de Heilige Schrift en de drie Formulieren van Eenheid'. Naast het wegvallen van het 'belijgend lid' doet dit bijzonder intellectualistisch en individualistisch aan. Geen belijdenis wordt gevraagd maar instemming! Een woord dat, strikt genomen, volstrekt niet past als het over Gods Woord in de Heilige Schrift gaat! We zijn hier het geloofsniveau kwijt. Er wordt hier een beslissende over-

gang gemaakt. De band tussen redacteur (redactie) en de kerk als belijdende geloofsgemeenschap wordt losser gemaakt om niet te zeggen: wordt losgemaakt.

Maar – het 'belijden', dat niet meer van de redacteur persoonlijk wordt gevraagd, zien we toch weer opduiken. Evenwel nu hij de 'kerkgemeenschap'. De man/vrouw moet lid zijn van een kerkgemeenschap, die de drie Formulieren van Eenheid 'als grondslag van haar belijden' aanvaardt. Dat is een vreemde formulering! De kerk belijdt. Zij legt haar belijdenis over in haar belijdenisschriften. Dat zijn in Nederland de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Heidelbergse Catechismus en de Leerregels van Dordt, de Drie Formulieren van Eenheid. Die vormen niet de *grondslag* van het kerkelijk belijden, maar de *inhoud* ervan. Aan dit 'belijden' is de kerk te kennen en te houden. Maar het is mij een ondoorzichtig raadsel wat met *grondslag* van het belijden wordt bedoeld als het over de genoemde 3 formulieren gaat.

Als ik evenwel in rekening breng, dat hier de overgang wordt gemaakt van een concreet aangewezen kerkelijke gemeenschap naar een *onbestemd aantal* kerkelijke gemeenschappen (de hoofdredacteur schrijft in zijn toelichting: 'bepaalde kerken met name te noemen leek juist gewenst') en vervolgens ook in rekening breng, dat (in hetzelfde artikel van de hoofdredacteur) als *gewenste* scribenten mensen genoemd worden uit de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Nederl. Gereformeerde Kerken en uit de Gereformeerde Rond in de Nederl. Hervormd-Kerk, die wij trouwens ook reeds in de kolommen van het blad ontmoeten, *dàn* gaat er wel licht dagen. Maar bepaald geen vrolijk, intederde: beangstigend licht. Men wil geen bepaalde kerken noemen, maar de Nederl. Hervormde Kerk komt in het vizier. Die 'kerkgemeenschap' met haar 'belijden' dat in de Kerkorde nadrukkelijk wordt onderscheiden van 'de belijdenis der vaders', waaruit men dan wel putten wil. Ook zijn de Nederl. Gereformeerde Kerken in het vizier. Deze 'kerkgemeenschap' verdraagt in haar midden wel velerlei afwijking van de drie Formulieren van Eenheid, maar wordt blijkbaar toch erkend als 'kerkgemeenschap' die de drie formulieren (als grondslag van haar belijden) aanvaardt. Maar de klassieke binding aan de aangenomen belijdenis (ondertekeningsformulier voor ambtsdragers!) is hier niet meer kenmerkend. Wat is die 'grondslag' toch? En wat dat 'belijden'? Het ging in 1967 om de *concrete* inhoud van de *concrete* belijdenis in het geding dat scheiding heeft gemaakt tussen de Gereformeerde Kerken en de Nederl. Gereformeerde Kerken. Jongeling koos met zijn krant in dit geding. Maar 25 jaar later is voor het ND hier blijkbaar geen noodzaak van keuze meer.

Geen gewinning!

Ds. S.S. Cnossen sprak in het blad *Reformanda* de vrees uit, dat men als lezend publiek van het ND, de 'historische' achterban, aanvankelijk wel zou opzien van deze Statuten-wijziging, maar dat er toch wel spoedig gewinning op zou treden. Die vrees is gegrond.

Daarom schrijven wij ook, al is het met een bloedend hart. Het laatste wat we wensen is *vervreemding* tussen broeders. En we realiseren ons dat hooggeachte broeders hun instemming met wat hier is gebeurd hebben betuigd. Het is ons onmogelijk. Wij menen ook dat deze weg grote schade zal betekenen voor de Gereformeerde Kerken. Daarom willen we in een volgend nummer *nog* verder aandacht aan de uitgezette koers van het ND geven.

J. Kamphuis

ZACHARIAS URSINUS – MEER DAN ALLEEN MEDE-OPSTELLER VAN DE HEIDELBERGSE CATECHISMUS

Het leven van Zachariás Ursinus is bij de meeste gereformeerden totaal onbekend; van zijn leer weten we sinds de catechisatiebanken heel veel uit het hoofd op te zeggen. Hij geldt met Caspar Olevianus als de opsteller van de Heidelbergse Catechismus. Zijn levenstijd (1534-1583) valt zo goed als geheel samen met bijv. Willem van Oranje (die een jaar eerder werd geboren en een jaar na Ursinus stierf). Maar toch hebben beide mannen elkaar (waarschijnlijk) nooit ontmoet. Heeft Ursinus zich dan nooit met politiek bemoeid? Zeker wel, aldus de jongste biografie van Ursinus, de in Amerika werkzame prof. dr. Derk Visser (geb. 1930 te Amsterdam). Hij schrijft over Ursinus' politieke visie het volgende: 'Er was maar één sociale of politieke gemeenschap waarin kerk en staat samen de leden vergetenwoordigen en regeren. Er bestaan zekere verschillen tussen de aard van de kerk en de aard van de staat; bijvoorbeeld, de kerk is universeel terwijl iedere staat gebonden is aan plaats en tijd. Ursinus kende reeds de theorie van "politieke relativiteit" die in de meeste handboeken aan Vico of Montesquieu toegeschreven wordt. Ursinus onderzocht de stelling of de Joodse regeringsvorm van het Oude Testament de beste vorm was omdat zij door God ingesteld was. Ursinus meende dat 'die regering de beste was voor die tijd en voor die plaats: de redenen voor de wetten die aan Israël gegeven werden zijn nu veranderd of weggenomen... God bindt niet alle naties noch alle tijden' (p. 148).

Grote nadruk legde Ursinus op de politieke gehoorzaamheid, evenals in en als Melanchthon en andere hervormers. Hij was dan ook tegen de verzetsactiviteiten van de Franse Huguenoten. En wat zou hij ooit tegen Willem van Oranje en iemand als Marnix van Sint Aldegonde hebben gezegd?

Het is intussen volgens Ursinus ook niet zo, dat magistraten dan maar konden doen en laten wat ze wilden. Ursinus houdt ook hen de wet voor: ze zijn verplicht de Tien Geboden te onderhouden. De magistraat moet wetten maken om de christelijke gemeenschap in stand te houden. Wat de politieke taakstelling van vorsten betreft denkt Visser dat Ursinus ook veel ontleend heeft aan de klassieke Cicero, en aan tijdgenoten als Erasmus en Vives. De rationele verwantschap met de scepticus Montaigne wordt ook duidelijk aangegeven. Daarmee staat Ursinus

op een kruispunt van geestelijke bewegingen in het Europa van de 16e eeuw: hij put uit alle beschikbare bronnen om tot een zo goed mogelijk sluitende theorie c.q. raadgeving te komen.

Tot zover een wat minder bekend aspect van het optreden van 'onze' Zacharias Ursinus. Hij was geboren in Breslau (waar vader z'n achternaam Bär al veranderd had in het Latijnse Ursinus), dat toen onder Habsburgse macht viel; kwam onder sterke invloed van de leer van Luther. kreeg les van Melanchthon in Wittenberg, later van Calvijn in Genève en ook van Petrus Martyr Vermigli in Zürich. In 1563 werd Ursinus hoogleraar in Heidelberg (als opvolger van Olevianus), terwijl hij de laatste jaren van zijn (korte) leven als vluchteling in Neustadt les gaf aan de onderwijsinstelling van Johann Casimir, het Casimirianum. Door zijn collega Franciscus Junius (later professor in Leiden) werd Ursinus getypeerd als 'de geleerdste der theologen en de meest theologische der doctores'.

Hel door prof. Visser geschreven boek is intussen een vertaling van de Amerikaanse editie uit 1983 (toen Ursinus' 400e sterfdag werd herdacht). De hier geboden presentatie van Ursinus' leven en werk is naar mijn gevoel nogal 'springerig'. De auteur wil veel vertellen, hij weet ook heel veel, maar het geheel samen te brengen in een rustig betoog, nee, dat gaat hem niet zo gemakkelijk af. Steeds weer gaat hij zijpaden op en komt met heel interessante dingen aanzetten (die van een grote belezenheid getuigen!), maar het is soms maar moeilijk te volgen. Helaas zal 'de gewone, belangstellende lezer' zich al gauw verloren voelen in een oerwoud van feiten en botsende meningen. Daarin komen tot overmaat van 'ramp' niet alleen tijdgenoten van Ursinus voor, maar ook nog een hele rij kritische auteurs van later tijd en die worden sotnr zo- maar – ietwat plotnverloren – bij je op tafel gezet. Visser ontloopt de discussies niet, maar doet er mijns inziens te weinig aan om zijn lezers in te voeren in de door hem gewenste dialogen of confrontaties. Daardoor krijgt men het gevoel overvloed te worden. De 'geestelijke spijsvertering' wordt na bijna ieder hoofdstuk moeizamer. Althans gerekend naar de niet al te goed voorbereide lezer. Er zijn natuurlijk ook mensen die ernaar hebben uitgezien een eigentijdse biografie van Ursinus in huis te hebben. En voor wie er echt voor wil gaan zitten, valt er zeer veel

te leren. Want nogmaals, Visser kent de wereld van Ursinus. Hij weet van de theologische stellingen die Ursinus verdedigt, in samenhang met de confessionele en politieke scheidslijnen die dooi Europa lopen. Als calvinist neemt hij zijn plaats in. Zijn vertrek uit het Luthers geworden Heidelberg naar Neustadt had er alles mee te maken. Toch was Ursinus iemand die inder dan één protestantse richting 'vertegenwoordigde'.

Ursinus is een bescheiden, maar harde werker geweest. Hij noemde zichzelf 'een ezel die lange dagen werkte in de tredmolen van de Heer'. Visser noemt hem 'een hervormer tegen wil en dank'.

Van Ursinus' prik-leven weten we betrekkelijk weinig. Ook doordat veel brieven (met name die aan hem zelf geadresseerd waren) verloren zijn gegaan. Tot aan het begin van de 20e eeuw is Ursinus feitelijk alleen maar aan theologische insiders bekend geweest. De door Visser vermelde 19e-eeuwse biografieën over Ursinus zijn op de vingers van één hand te tellen.

Het enige werkje dat in de Nederlandse taal over Ursinus is verschenen kent Visser waarschijnlijk niet; het is een brochure van G. Douwmeester die kort na de Tweede Wereldoorlog verscheen bij de Willem de Zwijgerstichting onder de titel *Zacharias Ursinus en de Heidelbergse Catechismus*.

Vissers boek is spaarzaamlijk geïllustreerd en bevat jammer genoeg geen register. De ruim 150 pagina's biografische tekst vormen een weldoortimmerd en overvloedig geheel. Het is het enige standaardwerk over Ursinus in de Nederlandse taal. Juist daarom aanbevolen!

H. Veldman

N.a.v.: Derk Visser, *Zacharias Ursinus – leven en werk van een Hervormer tegen wil en dank*. Uitg. De Groot Goudriaan, Kampen 1991: ISBN 90 140 391 X: omvang 175 pagina's: prijs f 32,50.

DE RIJKDOM VAN GODS VADERZORG

Dit deeltje van de serie 'De rijkdom van de Heidelbergse Catechismus' van ds. A.J. van Zuijlkom behandelt de Zondagen 1-10.

Het zegt veel goeds over de drieënige God en dan met name over de eeuwige Vader van onze Here Jezus Christus. Ds. Van Zuijlkom spreekt aan. Uit zijn taalgebruik blijkt, dat hij met name de jongeren op het oog heeft. Maar ook de ouderen zullen zich bij het lezen aangesproken voelen. Het is geen catechisatie-boek geworden.

Daarvoor worden er ook te weinig 'tegengestelde dwalingen' weerlegd. Maar het is een heel geschikt boekje naast 'Ik geloof'. Wat in een catechisatie-boek meestal gemist wordt, de vertelling, wordt hier geboden. Korte hoofdstukjes. Zonder vragen naar aanleiding van het gelezene. Oppervlakkige gedachten worden ontmaskerd en onbegrijpelijke rijkdommen niet begrijpelijk, maar wel vertrouwd gemaakt.

Een rijk boekje over het begin van een hoogbejaarde Catechismus, die zo jong kan zijn vanwege de eeuwige Vader, die rijk is in liefde en genade.

O.I. Dounia

N.a.v.: *De rijkdom van Gods Vaderzorg*, Heidelbergse Catechismus Zondag 1-10, van de hand van ds. A.J. van Zuijlkom te Goes, uitg. Van Wijnen, Franeker, 112 bl., prijs f 19,00 (voor intekenaar? op de hele reeks f 16,50).

MARTIN BUCER – EEN VERGETEN REFORMATOR

Onder bovenstaande titel (die naar mijn smaak binnenkort van een vraagteken mag worden voorzien) schreef drs. M. van Campen een beknopt levensoverzicht van de Straatsburgse hervormer Rucer. Uitgegeven in het handige formaat van een kleine paperback. Van Campen is hervormd predikant in Woerden en lid van het bestuur van de (bekende?) *Stichting tot bevordering van de kennis van de Reformatie*. Deze stichting heeft er in 1991 veel werk van gemaakt om de 500e geboortedag van Martin Bucer te herdenken. Zowel in het stichtingsblad *Reformatica* als op een congres is aan deze bijzonder interessante figuur ruime aandacht besteed. Je zou dan denken dat het met het vergeten worden van Bucer wel wat mee zal vallen. Maar mensen vergeten snel. Te snel, want wie Martin Bucer laat staan (buiten zijn geestelijk domein) doet zich zelf veel tekort.

Bucer was een 16e-eeuwse pastor met een grote Schriftkennis, die ook alleen de Schrift wilde laten gelden in het leven van alledag. Allereerst in de kerk, maar het *sola scriptura* is bij hem ook onlosmakelijk verbonden aan het persoonlijk leven (levensheiliging!) en de politieke verhoudingen. Daarover kunt u – echt op uw gemak! – heel veel te weten komen met het boekje van drs. Van Campen. In een vlotgeschreven verhaal komen alle Straatsburgse en Europese aspecten van Bucers hervormingswerk goed uit de verf. Ook zijn verhouding tot de doperse radicalen, tot Luther, Zwingli en Calvijn. Het mag – na alles wat we al eerder schreven over Rucers – eigenlijk wel zo gesteld worden, dat we deze hervormer mogen zien als de belangrijkste verbindingsschakel tussen alle reformatorische bewegingen in heel Europa. En daarmee is Bucer onze grote gereformeerde oecumenicus! Wie hem bewust wil vergeten, gaat waarschijnlijk ook heel gemakkelijk de weg op van het independentisme of van het kerkisme.

Al zullen er voor de actuele situatie steeds weer andere vragen en antwoorden uit de bus komen, de principiële inzet van Rucer leert ons ook voor vandaag welke normen de christgelovigen voor hun denken en doen hebben te hanteren.

Van Campen besluit zijn boekje als volgt:

'Het gaat er niet om Bucer alsnog tot de rang van reformatorische "vader" te verheffen. Te vrezen valt dat het hem dan al spoedig vergaat als de andere hervormers: veel geprezen maar slecht gelezen. Aan Buccianen heb-

ben we al evenmin behoefte. Bucer is onze aandacht waard omdat hij ons wijst op een aantal fundamentele bijbelse noties, die onpersoonlijk en als kerk verrijken. Moge zo zijn gedachtenis tot zegening zijn!'

Het boekje is voorzien van een ruime literatuurlijst. Enkele illustraties verlevendigen de tekst; helaas zijn ze afgedrukt op het houterige papier waardoor sommige foto's er niet zo goed uitspringen. In een vergelijkbaar boekje van Hartmut Joisten (*Der Grenzgänger Martin Bucer*, Evangelischer Presseverlag Pfalz/Quell Verlag, Stuttgart 1991) is aan dat aspect van Bucers biografie heel wat beter zorg besteed.

Voor het overige niets dan lof voor deze beknopte inleiding tot Bucer.

H. Veldman

N.a.v.: dr. M. van Campen, *Martin Bucer, een vergeten reformator (1491-1551)* Uitg. Boekencentrum B.V., 's-Gravenhage 1991: ISBN 90 239 0278 5; omvang 103 pag., prijs f 16,50.

Wat bezielt het ondernemen?

'Wat bezielt het ondernemen? Over kwaliteit en spiritualiteit in het bedrijfsleven.' Zo luidde de vraag waarover in Tilburg eind mei een symposium werd gehouden, dit in het kader van een lustrumviering van de Theologische Faculteit daar. De Bazuin van 12 juni doet verslag van deze happening onder de titel *De winst van spiritualiteit; de diepere drijfveren van de manager in een onderneming zonder ziel*. Enkele passages:

Religie-gevoeligheid

Als motivering voor het initiatief verwees de Tilburgse filosoof en theoloog Piet Leenhouders naar de sterke religie-gevoeligheid in het laatste decennium van deze eeuw. 'Religie' moest hier dan heel breed verstaan worden als 'een behoefte aan persoonlijke houvast, aan oriënterende waarden die samenhang kunnen brengen in een bestaan dat onder het appèl staat van zeer uiteenlopende verwachtingen'.

De blik richtend op het bedrijfsleven, meent Leenhouders daar, na de nadruk op het winstprincipe van de jaren zestig en zeventig, een grotere openheid voor de ethische benadering waar te nemen in de vorm van bedrijfsethiek. Men heeft meer oog gekregen voor de waarde van de menselijke verhoudingen, voor milieu-aspecten van produkt en bedrijfsvoering, soms uitgedrukt en vastgelegd in 'codes' en beginselverklaringen. (De wervingsfolder sprak zelfs van 'credo's', weliswaar nog tussen aanhalingstekens.) Naast deze groeiende ethische gevoeligheid bespeurt de Tilburgse hoogleraar nog een andere tendens, en wel in de richting van de eerdergenoemde religie-gevoeligheid. Daarbij gaat het niet om de erkenning en aanvaarding van in zekere zin 'van buitenaf' komende waarden, maar om een zich in en vanuit de persoon zelf aftekenende overtuiging van waarden, ontwikkelingen en motieven die wij zo de moeite waard vinden dat wij ze graag als de dragende grond, de inspirerende kracht van 'ons aanwezig zijn' in de wereld zien; een soort utopische visie op de bestemming van mens en maatschappij, een boeiende onderstroom die in de buurt komt van 'religie-nu'.

Einde van de eeuw halen

Blijkbaar was er bij enkele managers voldoende sprake van 'religie-gevoeligheid' om op de uitnodiging in te gaan te komen vertellen wat hen als ondernemers bezielt.

C.J. Bakker, voorzitter van de Raad van Bestuur van de Gelderse Papiergroep NV en R. Mees, topman van de NMB-Postbank, presenteerden inderdaad met grote geestdrift hun beschouwingen over respectievelijk de vraag hoe een ondernemingsbestuurder zijn accu oplaadt en het thema 'spiritualiteit en management'. Geheel in de lijn met het betoog van Leenhouders, brachten de beide ondernemers een sterk persoonlijk gekleurde visie op het onderwerp naar voren. Bakker ging uitvoerig in op zijn persoonlijke 'roots' in een Amsterdams katholiek gezin en zijn door kwaliteitseisen en discipline gekenmerkte middelbare schoolopvoeding bij de jezuïeten, gevolgd door een economische opleiding aan de (bewust door hem gekozen) Katholieke Hogeschool in Tilburg.

'De behoefte om verantwoordelijkheid te dragen' kenschetste hij als een van zijn diepste persoonlijke drijfveren. Gedurende zijn loopbaan raakte hij steeds meer geboeid door het mobiliseren van mensen door deze meer verantwoordelijkheid te geven.

'Niet omdat het zo sociaal is, zoals bij de discussie over medezeggenschap in de jaren zestig, maar omdat het voor een onderneming de enige manier is om het einde van de eeuw te halen', aldus Bakker. Verwijzend naar Leenhouders' inleiding onderstreepte deze ondernemer dat het winststreven centraal blijft staan, maar in onze tijd om 'integrale kwaliteitszorg' vraagt voor mens en produkt. De met behulp van een extern bureau georganiseerde relationele trainingen leverden in zijn bedrijf een dubbel aantal kandidaten voor de ondernemingsraad op. 'Maar', zo verzekerde de topmanager, 'niet uit behoefte om tegenspel te bieden, maar als teken van grotere betrokkenheid'.

Mees hield een wat meer filosofisch getint betoog over het belang van het onzichtbare en onmeetbare achter de verschijnselen in onze op het meet-, tast- en zichtbare ingestelde 'materialistische wereld'. Hij hield een warm pleidooi voor een respectvolle omgang met mens en natuur en wees op het belang van het intuïtieve bij het nemen van belangrijke beslissingen als ondernemer. Zijn vertrekpunt was geen christelijke, maar een antroposofische levensvisie, die hij omschreef als 'bewust zijn van je menszijn. Tot in het economische leven ben je bezig met de zin van het leven, namelijk het bevredigen van andere mensen, in casu de klant'.

(...)

Imago-verbetering

De sterk individualiserende benadering van de filosoferende ondernemers zette zich voort in de gesprekken binnen de werkgroepen en bij de plenaire forumdiscussie, waarmee het symposium werd besloten. Het was dan ook een ware verademing in de workshop waaraan ik deelnam, een aantal kritische kanttekeningen te horen plaatsen door co-referent R. Goodijk. Als arbeidssocioloog verbonden aan het GITP, is hij dagelijks betrokken bij de training en begeleiding van de ondernemingsraden en ondernemingsbestuurders. In zijn betoog kwamen eindelijk ook meer structurele aspecten en vragen in relatie tot het fenomeen bedrijfsethiek aan bod. Hij stak daarbij niet onder stoelen of banken dat naar zijn indruk de nieuwe openheid voor ethische waarden en 'human relations' in veel situaties vooral of zelfs uitsluitend lijkt te worden ingegeven door welbegrepen bedrijfsbelang.

Hij maakte een nuttig onderscheid tussen de meer op de binnenkant van het bedrijf gerichte positie van de manager en de op de externe omgeving georiënteerde rol van de ondernemingsbestuurder of ondernemer. Bakker en Mees hadden in hun betogen alleen de bedrijfsinterne verhoudingen aan de orde gesteld. Aan de zorg voor ontwikkelingsmogelijkheden, in het kader van 'Human Resources Management', zitten beslist positieve kanten. 'Maar', vroeg Goodijk zich af, 'geldt die zorg ook voor de kansarme groepen als ouder wordende werknemers, minder-validen, allochtonen? Is niet vaak de praktijk dat de beste werknemers nog betere kansen krijgen? Er is bij ondernemers een toenemende vraag naar 'bedrijfsethiek', waarbij men ook van de kerken een handreiking verwacht. Maar gaat het hier om meer dan om een streven naar imago-verbetering? Zelfs het NCW werpt deze vraag in een publikatie op'.

G.J. van Middelkoop